

УДК 94:327(574)

Деменко О.Ф.

**ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ
ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН**

У статті проаналізовано історичний розвиток Республіки Казахстан та його вплив на формування пріоритетів зовнішньої політики цієї центральноазійської країни. Встановлено, що історичний розвиток має безпосереднє відношення до формування стратегії зовнішньої політики Республіки Казахстану, відмінною рисою якої є багатовекторність, спрямована на реалізацію незалежної та вільної в своєму виборі політики на міжнародній арені. Відзначається, що багатовекторність у зовнішній політиці Казахстану склалася історично і має забезпечити балансування між різними геополітичними центрами сили, які впливають на Казахстан і на Центральну Азію в цілому.

Ключові слова: історичний розвиток, Центральна Азія, Республіка Казахстан, зовнішня політика, багатовекторність.

Деменко А.Ф. Влияние исторических традиций на формирование приоритетов внешней политики Республики Казахстан.

В статье проанализировано историческое развитие Республики Казахстан и его влияние на формирование приоритетов внешней политики этой центральноазиатской страны. Установлено, что историческое развитие имеет непосредственное отношение к формированию стратегии внешней политики Республики Казахстан, отличительной чертой которой является многовекторность, направленная на реализацию независимой и свободной в своем выборе политики на международной арене. Отмечается, что многовекторность во внешней политике Казахстана сложилась исторически и должна обеспечить балансирование между различными геополитическими центрами силы, которые влияют на Казахстан и на Центральную Азию в целом.

Ключевые слова: *историческое развитие, Центральная Азия, Республика Казахстан, внешняя политика, многовекторность.*

Demenko O. The Impact of Historical Traditions on the Foreign Policy Priorities of the Republic of Kazakhstan.

The article analyses the historical development of the Republic of Kazakhstan and its impact on the formation of priorities in foreign affairs of this Central Asian country. It is revealed that historical development has direct relationship with formation of strategy in foreign affairs of the republic, the distinctive feature of which is multivectoral focus aimed at realization of independent and free choice of policy on the international scene. The article determines that multivectoral foreign policy of Kazakhstan has been formed historically and has to ensure the tension between different geopolitical centers of forces which have an impact on Kazakhstan itself and the Central Asia in general.

Keywords: *historical development, Central Asia, the Republic of Kazakhstan, foreign affairs, multi-vectoral factor.*

Свої перші кроки на міжнародній арені Республіка Казахстан, як і решта країн Центральної Азії, реалізували у непростих умовах. Не маючи традицій державності, країни регіону були позбавлені ще й історичного досвіду самостійної зовнішньої політики. Держави Центральної Азії відчували гостру нестачу фахівців у сфері міжнародних відносин, підготовлених кадрів для дипломатичних діяльності та організації зовнішньоекономічної діяльності. Глибока соціально-економічна криза, якою супроводжувався розпад СРСР, обмежувала зовнішньополітичні ресурси країн регіону. У них також були відсутні чітко сформовані уявлення про національні інтереси, загрози

національній безпеці і зовнішньополітичні пріоритети. Але незважаючи на мінімальний зовнішньополітичний досвід, правлячі кола центральноазійських держав цілком усвідомлювали, що їх здатність до підтримки контролю над соціальними процесами в країнах регіону і збереження власної влади значною мірою визначається зовнішнім середовищем становлення державності.

На формування зовнішньої політики незалежного Казахстану значний вплив здійснюють такі фактори як його геополітичне розташування центрі Євразійського континенту, на межі Європи й Азії в якості сполучної ланки між РФ і Китаєм та на перетині інтересів найбільших іноземних держав. Транспортно-комунікаційний потенціал Казахстану також привертає увагу світової спільноти. Іншим важливим фактором є великі запаси природних та енергетичних ресурсів.

Питання щодо впливу історичного розвитку на формування пріоритетів зовнішньої політики Республіки Казахстан викликає інтерес як у казахських науковців, так і в зарубіжних дослідників. До вивчення цього питання залучаються державні установи та приватні аналітичні центри Казахстану. Дослідження процесів зовнішньополітичної діяльності викликає активний інтерес і в російських експертів, здебільшого у контексті забезпечення російського впливу на цю країну і активного залучення Казахстану до євразійських інтеграційних процесів під егідою РФ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє зробити висновок, що на сьогоднішній день у Казахстані відсутнє цілісне сприйняття багатьох історичних подій та процесів, у першу чергу тих, які замовчувалися під час радянського періоду. До таких подій та процесів, зокрема, слід віднести колонізаторську політику Російської імперії щодо казахського народу; повстання 1916 р., яке відбулося під час Першої світової війни, охопило майже всю територію сучасного Казахстану та стало реакцією на пригноблення казахського народу; події періоду колективізації та сталінських репресій; русифікаторську політику часів Радянського Союзу та ін. Ці непересічні події займають особливе місце в історичній пам'яті казахського народу і потребують свого переосмислення.

В умовах незалежного розвитку Казахстану відбувається активний процес відродження духовності суспільства, зростання його національної самосвідомості та національної гордості, відновлюється об'єктивна та правдива історія Казахстану з давніх-давен і до сьогодення, що значною мірою впливає на позиціонування цієї країни на міжнародній арені.

Республіка Казахстан є найбільшою за територією країною Центральної Азії, що посідає дев'яте місце у світі за площею й удвічі більша від території всіх

інших країн Центральної Азії разом узятих. Загальна довжина кордонів Казахстану складає 15 тис. км, при цьому кордон з Росією має протяжність більше ніж 6 тис. км. Преважна частина території Казахстану є рівнинною, гірські масиви, найвищий з-поміж яких Хан-Тенгри (висота – понад 6500 м), розташовані на сході та південному сході республіки і охоплюють 10% території. Казахстан володіє різноманітними багатими запасами корисних копалин. Він є одним зі світових лідерів за запасами вольфраму, хрому, срібла, цинку, свинцю. Також на території країни розташовані великі родовища нафти і природного газу, фосфоритів, уранових руд, залізної руди, золота, кам'яного вугілля, бокситів, кольорових металів [1].

Казахстан – країна з багатим історичним і культурним минулим. Розташована в центрі Євразії, вона опинилася на перехресті стародавніх цивілізацій світу, схрещенні транспортних артерій, у фокусі соціальних, економічних, культурних та ідеологічних зв'язків між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю, між Європою й Азією, між найбільшими державними утвореннями євразійського континенту [2, с.192].

Поява перших тюркських та іраномовних держав на території Казахстану, їхній розквіт, криза і падіння датуються періодом VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. Період з V ст. н. е. до 30-х років XVIII ст. – це епоха тюркського імперського розквіту: тюркських каганатів, Золотої Орди і держави Чингізхана, імперії Караханідів і Тимура [3].

У VI ст. в Центральній Азії виникла кочова імперія тюрків, які вийшли з Алтаю і за короткий час підкорили собі народи від Великого океану до Чорного моря. Утворення Тюркського каганату привело до відновлення торгових шляхів, що зв'язували Іран з Центральною Азією і Далеким Сходом. Великий євразійський степ у своїй історії тричі об'єднувався з Тюркською, Монгольською та Російською імперіями, і щоразу втрата рубіжних комунікаційних функцій (транзиту, торгівлі та ін.) спричиняла загибель імперій. Таким чином, геополітичне завдання контролю євразійського простору в минулому було обумовлено і його гео економічною функцією – збереженням транзитної торгівлі між Сходом і Заходом [3].

Держава Тимура стала останньою імперією, що об'єднувала землі Центральної Азії. Після цього майбутнє регіону стали визначати не величезні наддержави, а менші державні утворення, помітну роль у створенні яких став відігравати місцевий етнічний компонент. Все більш багаточисельні і віддалені нащадки Чингізхана, які претендували на титули ханів, входили до складу місцевої знаті, формуючи її найвищий прошарок і частково змішуючись із

місцевим елементом. Вожді місцевих племен (беки, беї), а також еміри та султани місцевого походження набиралися сили і починали претендувати на верховну владу. Щоправда, Чингізиди як представники прямих і бокових гілок нащадків Чингізхана і далі користувалися престижем. Основна частина Центральної Азії залишалася кочовою територією, зменшення зовнішніх вторгнень і набігів сприяло виникненню більш стійкої прив'язки етнічних груп до певної території. Таким чином окремі групи населення регіону набували те, що в майбутньому стало називатися їх національною територією. Стабілізація території стала однією із передумов формування сучасних етносів [4, с. 77-78].

У 1460-х рр. було засновано Казахське ханство. Саме з цього часу сучасний Казахстан веде відлік власної державності. У той час султани Джанібек та Гірей відділилися від хана Абулхаїра, який очолював так звану державу «кочових узбеків» із політичним центром у місті Сигнак нинішньої Південно-Казахстанської області, та разом зі своїми прихильниками попрямували на територію нинішньої Алматинської області. В цей час тут знаходилася держава Могулистан, що виникла на руїнах іншої колишньої монгольської держави – улусу Чагатая. Могольський хан Есен-Бука надав втікачам притулок. Після смерті Абулхаїра і падіння його держави Джанібек та Гірей стали домінуючою політичною силою в степах сучасного Казахстану. До них приєдналися всі племена, які проживали на цій території. Приблизно в період між 1459-1460 рр., часом втечі у Могулистан, та 1468 р., часом смерті Абулхаїра, і відбулося утворення нового державного об'єднання – Казахського ханства. У деяких джерелах датою заснування Казахського ханства вказано 1465 р., яка так само має право на існування, тому що в ті буремні часи все відбувалося дуже швидко і історики не встигали фіксувати зміни. Важливо зазначити, що Казахське ханство вийшло із улусу Джучі (Золотої Орди), а отже воно має безпосереднє відношення до його державності та історії [5].

Початок XVIII ст. став переломним у житті казахського народу. У цей час території, на яких кочували казахи, розкинулись на великі простори від Іртиша до Уралу, на півночі доходили до Тоболу, а на півдні – до Сирдар'ї і Таласу. При цьому тогочасний Казахстан не був єдиною державою, оскільки він включав у себе три етнополітичні об'єднання – Старший, Середній та Молодший жузи. Кожен жуз ділився на покоління, кожне покоління складалося із родів, роди своєю чергою ділилися на відділення і підвідділення [6, с. 20-21].

Жузи являли собою державні утворення із слабкою центральною (ханською) владою. На чолі кожного жузу стояв хан, а інколи і декілька ханів, яких обирали представники знаті із середовища султанів-чингізидів. Основою

соціально-економічної та політичної структури казахського суспільства був рід, у межах якого казахи кочували і випасали худобу, захищалися від ворогів, святкували та здійснювали обряди. Економічне життя базувалося на кочовому скотарстві, що доповнювалося землеробством та ремеслом, які відігравали допоміжну роль.

Головна загроза казахським ханствам у той час надходила з боку сильної та жорстко централізованої кочової держави західних монголів-ойратів – Джунгарського ханства, яка виникла в районі Алтаю, Тянь-Шаню та Гобі у середині XVII ст. Постійні напади загонів Джунгарського ханства принесли багато страждань казахському народу та призвели до міграції казахів на території Ходженту, Самарканду, Хіви та Бухари. Хоча війни із Джунгарією супроводжувалась також і перемогами казахського ополчення, вони наочно продемонструвала політичну та військову слабкість казахських ханств.

Найбільш жорстока військова кампанія джунгар проти казахів відбулася у 1723 р. Вона призвела до жахливого спустошення, яке в казахській історії іменується як «велике лихо». Внаслідок вторгнення джунгар Старший казахський жуз був повністю підкорений, Середній – відкочував у володіння Бухари, а Молодший – рятувався у межах Хівинського ханства [4, с. 92].

Казахські ханства вимушені були шукати союзника, який би міг захистити їх від джунгар. Ця ситуація призвела до їхнього зближення з Росією. Спочатку хан Молодшого жузу Абулхайр у вересні 1730 р. звернувся до російської імператриці Анни із проханням про прийняття в російське підданство. У лютому 1731 р. був виданий імператорський указ, який це прохання задовольнив і вже у вересні того ж року султани та старшини Молодшого жузу прийняли присягу російській імператриці. У вересні 1740 р. хан Середнього жузу Абулмамбет та султан Аблай у м. Орськ принесли присягу на вірність російській короні. Так розпочалося поступове приєднання казахських ханств до Росії, яке завершилося в середині XIX ст. [6, с. 32-34].

При цьому слід зазначити, що визнаючи російське підданство, казахські хани не вважали себе пов'язаними якими-небудь зобов'язаннями перед Росією, за винятком гарантій безпеки сибірським поселенням та торговим караванам, які прямували із Росії до Середньої Азії. Для прикладу, хан Середнього жузу Аблай був фактично незалежним правителем, який виконував тільки ті вказівки царських властей, які вважав вигідними для себе. Також хан Аблай вів активну дипломатичну діяльність, зокрема із Китаєм, що викликало незадоволення російської влади [6, с. 86-87].

Загалом, після того як Аблай був обраний ханом Середнього жузу у 1771 р. він досяг майже необмеженої влади у своєму жузі, а в останні роки його правління його владу визнавали правителі Старшого і, навіть, Молодшого жузів [6, с. 124].

Про могутність і вплив хана Аблая свідчить той факт, що він на рубежі 1770-1780 рр. контролював м. Ташкент, російська царська влада визнавала його правителем Середнього жузу, а фактично він мав владу над казахами всіх трьох жузів [7, с. 163].

Після смерті хана Аблая в його володіннях посилювалися міжусобні суперечності, які призвели до розпаду Середнього жузу на декілька феодалних утворень. Зрештою, ослаблення ханської влади і посилення впливу султанів та старшин дали підстави царському режиму в 20-ті рр. XIX ст. відмінити ханську владу у Середньому жузі [6, с. 136].

Власне рання казахська історія формувалася в умовах неухильного падіння впливу регіону і колишнього військово-політичного значення кочових об'єднань. Тюркська імперська історія, як і увесь регіон Центральної Азії, не витримали грандіозних змін, які відбулися в світовій економіці в XVI ст. Торгівля між Азією і Європою перейшла в руки європейців і стала відбуватися через морські шляхи. Регіон Центральної Азії і сусідні з ним степи Євразії від Китаю до Ірану втратили своє колишнє важливе транзитне значення. І якщо раніше тут могли існувати величезні імперії, які спиралися, з одного боку на доходи від контролю торгових шляхів уздовж Великого Шовкового шляху, а з іншого – на військові можливості тюркських кочівників, то тепер регіон перетворився на віддалену периферію світової економічної системи. Його торгівельне і військове значення різко впало.

Після входження Центральної Азії до складу Російської імперії, казахські степи опинилися всередині імперської території. Розпочалася селянська колонізація, що досягла свого піку на початку XX ст. Враховуючи кочовий спосіб життя казахів та відсутність у них права приватної власності на землю, їхні найкращі землі примусово вилучалися та передавалися в користування селянам-переселенцям із російських губерній, а казахи витіснялися в глибину степу на малопродатні землі. Повстання 1916 р. стало тією поворотною точкою, яка могла привести до посилення темпів російської селянської колонізації і цілком ймовірного витіснення значної частини кочівників-казахів на територію Китаю. Це, власне, і сталося в кінці 1916 – початку 1917 рр. в східних районах казахських степів, коли після придушення повстання кочівники в масовому порядку переходили в китайський Синьцзян, його північну степову зону, де

раніше знаходилася історична Джунгарія. Якби не революція 1917 р., то з політичних і економічних причин простір для кочового скотарства неминуче скоротився б на користь подальшої селянської колонізації.

Повстання 1916 р., яке відбулося під час Першої світової війни та охопило майже всю територію сучасного Казахстану, займає особливе місце в історичній пам'яті казахського народу. Перша світова війна справила величезний вплив не тільки на долю Російської імперії, а й усіх народів, що входили до її складу. На початку XX ст. території сучасного Казахстану були сировинною базою для Російської імперії, а казахський народ зазнавав жорстокої експлуатації, як і інші поневолені Росією народи. Хоча події Першої світової війни безпосередньо не відбувалися на території Центральної Азії, негативні наслідки війни у повній мірі торкнулися цих земель.

Мобілізація на тиліві роботи послужила приводом для початку потужного повстання казахів та інших народів Центральної Азії проти російської колоніальної політики. Головними причинами повстання були фактори як соціально-економічного, так і політичного характеру, зокрема: посилення колоніального гніту, вилучення земель, зростання податків і поборів, нищівна експлуатація населення Центральної Азії, політика русифікації, що проводилася царизмом по відношенню до казахського та інших корінних народів регіону, загострення міжнаціональних суперечностей, різке погіршення соціально-економічної ситуації у зв'язку із війною.

Незважаючи на те, що повстання 1916 р., яке набуло форми національно-визвольної революції, в цілому зазнало поразки, воно призвело до зростання національної самосвідомості, збільшення політичної активності та сформувало певний досвід самостійного державного будівництва казахського народу. Повстання мало антиколоніальну і антиімперіалістичну спрямованість, при цьому класовий момент, який проявлявся як боротьба проти феодальної верхівки, носив другорядний характер, порівняно із головним завданням національного і політичного визволення казахського народу. Причинами поразки повстання були його стихійність, слабка організація та координація опору між розрізненими повстанськими загонами, відсутність належного технічного оснащення повстанських загонів, порівняно із царським військом.

Повстання 1916 р. стало передвісником наступних потрясінь для Російської імперії, яка припинила своє існування після лютневої та жовтневої революцій 1917 р. Для Казахстану обидві революції столітньої давнини зіграли стратегічно важливу роль. Перша революція в лютому 1917 р. зупинила негативний розвиток ситуації після жорстокого придушення повстання 1916 р.

Друга революція в жовтні 1917 р. створила умови, нехай для формального, але все ж національно-державного будівництва. Зрештою, ці події зробили можливою появу сучасної держави Казахстан [8].

У нинішньому Казахстані існує погляд на повстання 1916 р. як на трагічну подію. У цілому воно охопило території сучасних Казахстану, Киргизстану і Узбекистану. Але саме в Казахстані і Киргизстані повстання набуло неймовірний для Російської імперії масштаб і супроводжувалося безпрецедентною жорстокістю з обох сторін. У перебіг повстання і в його придушення було залучено багато людей, втрати були значними, причому серед повсталих вони були незрівнянно більшими. Сотні тисяч людей змушені були покинути свої землі і тікати в Китай. Таке взаємне озлоблення було результатом того тупика, в якому до повстання опинилося і місцеве населення казахів і киргизів, і російські селяни-переселенці разом із царською адміністрацією. Цей глухий кут був прямим наслідком колоніальної політики Російської імперії щодо поневолених народів [9].

Досить складно і неоднозначно у сучасному Казахстані відбувається переосмислення спадщини радянського режиму. Занадто багато людей все ще зберігають спогади про радянський час. При цьому практично кожен казахстанець безпосередньо пов'язаний і з позитивними, і з негативними сторонами радянської спадщини. У зв'язку з цим людям нелегко сформулювати єдину думку про те, які блага і які негаразди успадкувала держава та її населення із семи десятиліть існування СРСР.

Головне питання, з приводу якого в казахському суспільстві все ще тривають дискусії, полягає в тому, чи був Радянський Союз ще одним втіленням російського імперіалізму, нехай із новою ідеологією, або ж це була ідеологічно консолідована багатонаціональна держава, в якій велика кількість народів та етносів мала широкі можливості для реалізації власного політичного, економічного і соціального життя.

Простої відповіді на це питання не існує. З одного боку – біль і скорбота казахського народу внаслідок сталінських репресій і злочинної політики колективізації. Як і українці, казахи можуть розглядати аграрну політику Й. Сталіна як форму геноциду, маючи на увазі, що її метою було знищення казахів з метою вивільнення їх територій для організації нових, колективних форм землеробства. За деякими оцінками, в результаті колективізації було знищено більше половини всіх казахських домашніх господарств і більше 80% худоби, яка була основою для сільського господарства та традиційної культури казахів. Відразу після колективізації відбулися політичні репресії 1930-х рр. У

Казахстані рідкісним винятком є сім'ї, старші представники яких не загинули в процесі колективізації або репресій. Незліченна кількість сімей вимерли повністю, не залишивши нікого, хто міг би відновити їх імена сьогодні. Це пояснює суть колективної скорботи – казахам довелося чекати кілька поколінь для досягнення демографічного потенціалу, який відповідав ситуації кінця 1920-х рр. [10].

Кампанія М. Хрущова щодо розвитку цілинних земель знову нанесла нищівного удару казахському тваринництву та в черговий раз змінила етнічний баланс в республіці не на користь корінного народу. Національна політика СРСР призвела до того, що на момент здобуття незалежності казахи склали менше половини населення республіки, при цьому відбулася майже тотальна русифікація: не всі казахи вільно володіли казахською мовою і дуже мало представників інших етносів, що населяли Казахстан, могли говорити, читати і писати казахською мовою. Велику ціну заплатив Казахстан і його населення за присутність на своїй території ядерних, військових та хімічних об'єктів, випробувальних полігонів, які нанесли непоправної шкоди екології. Радянський спосіб господарювання, який базувався на екстенсивному підході та хижацькій експлуатації природних ресурсів, призвів до загибелі Аральського моря та виникнення інших екологічних проблем.

З іншого боку – за часів СРСР були створені умови, нехай для формального, але все ж національно-державного будівництва. Етнічний казах Дінмухаммед Кунаєв, який тривалий час займав пост першого секретаря компартії Казахстану, протягом 20 років був членом Політбюро ЦК КПРС. Він був єдиним представником Центральної Азії, призначеним членом Політбюро. В роки правління Д. Кунаєва були закладені основи економічної диверсифікації Казахстану. Тодішня столиця республіки м. Алмати набула сучасного космополітичного вигляду, вкладалися значні кошти у розвиток освіти і медицини та створення сучасної інфраструктури. Саме тоді майбутній перший президент Казахстану Нурсултан Назарбаєв набув статусу знакової постаті політичного істеблішменту Казахської РСР. Освоєння цілинних земель призвело до того, що землеробство стало важливим сектором економіки Казахстану і на сьогоднішній день забезпечує її диверсифікацію. Незважаючи на всі дисбаланси мовної політики, письмова казахська мова сформувалася саме в радянський період. У той час як багато представників культурної еліти, які розвивали казахську мову, загинули під час репресій, їхні наступники зуміли продовжити і істотно розширити діапазон інтелектуальної продукції, що випускається казахською мовою, а також розширили технічну складову цієї мови.

Питання етногенезу – походження казахського народу є однією із найскладніших історичних проблем, яка потребує подальших досліджень. До цього часу не має єдиного та узгодженого серед дослідників розуміння проблеми етногенезу казахів. Тривалий час вивченню проблеми етногенезу казахів заважав той факт, що багато російських та іноземних дослідників змішували казахів з киргизами і внаслідок цього вважали, що казахи ведуть своє походження від снісейських киргизів [11, с. 289].

При всій багатомірності підходів до цієї проблеми, встановлено, що казахська народність склалася в основному із автохтонних племен та племінних об'єднань, які з давніх часів населяли величезну територію Казахстану.

Історичні передумови для формування казахської народності склалися вже у XI-XII ст., але цей процес був зупинений руйнівним монгольським нашествям, яке розмежувало існуючі етнічні групи, зруйнувало виробничу основу і традиційний уклад життєдіяльності та суттєво вплинуло на антропологічний тип тюркського населення регіону, посиливши у ньому монголоїдні риси [6, с. 181].

Р. Сулейменов підкреслює, що основним фактором етногенезу казахського етносу був соціально-економічний розвиток древніх і середньовікових кочових племен, які населяли територію Казахстану, та еволюція суспільних відносин в рамках існуючих політичних структур. Тож не випадково, що більша частина дослідників пов'язує завершальний етап етногенезу казахів із утворенням Казахського ханства – великого етнополітичного об'єднання, у рамках якого відбулася консолідація етнічних ознак казахського етносу [11, с. 295].

На переконання С. Акімбекова, самоідентифікація казахів як окремого етносу починається приблизно з початку XVI ст., коли відбувся поділ колишнього кочового населення улусу Джучі на тих, хто був лояльний до Шибанідів і пішов разом з ними завойовувати Середню Азію, і тих, хто залишився в степу Дешт-і-Кипчак і зберіг вірність спадкоємцям Урус-хана, які, швидше за все, були нащадками онука Чингісхана Орди. Прихильники Шибанідів забрали з собою ім'я «узбек», а прихильники нащадків Урус-хана придбали нову ідентифікацію «казаків», тобто вільних людей. Існує думка, що приблизно 500 років тому в 1509-1511 рр. в ході ряду запеклих збройних зіткнень між Шибанідами та нащадками Урус-хана і відбулося остаточне розділення племен східної частини монгольської держави Джучідів на узбеків і казаків [12].

Сучасний Казахстан, як зазначають деякі казахські дослідники, взагалі відбувся завдяки ланцюгу випадковостей. Такою випадковістю для місцевого населення стала революція 1917 р., ще один подарунок долі – це розпад СРСР.

Той факт, що Казахстан зміг уникнути потрясінь протягом всього періоду своєї незалежності, починаючи з 1990-х рр., – це ще один сприятливий збіг обставин для країни [12].

Історія Казахстану як незалежної держави розпочалася в епоху прискорення процесів глобалізації, що зумовило своєрідність його сучасного розвитку: побудова власної державності вимагала необхідність орієнтації на існуючі зовнішні фактори. Важливість включення Казахстану у процеси глобалізації на вигідних для країни умовах відзначається на найвищому рівні в республіці. Неможливо забезпечити стабільність і стійкість однієї держави в умовах, коли її оточують економічно та соціально відсталі країни і народи. Тому одним із результатів розуміння законів глобалізації став процес інтеграції Казахстану в рамках міжнародних організацій. Казахстан є активним учасником Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Шанхайської організації співробітництва (ШОС), Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) та інших міжнародних організацій.

Зміцненню авторитету країни на міжнародній арені сприяло головування Казахстану в ОБСЄ у 2010 р. і участь у діяльності Ради Безпеки ООН у якості непостійного члена у 2017-2018 рр. У перспективі Казахстан прагне приєднатися до кола розвинених країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР).

Світовою громадськістю високо оцінені зусилля Казахстану щодо приєднання до програми НАТО «Партнерство заради миру» та його активна участь у створенні під егідою НАТО центральноазійського батальйону з підтримки миру (ЦЕНТРАЗБАТ).

Зовнішня політика Казахстану в епоху глобалізації є багатовекторною та ґрунтується на демократії, відданості загальнолюдським цінностям та принципам правової держави. В її основу закладено вимоги забезпечення безпеки, суверенітету і територіальної цілісності Республіки Казахстан, захисту прав і свобод громадян, створення ефективної та динамічної економіки, стабільних демократичних інститутів. Юридична основа співпраці Казахстану із зарубіжними країнами представлена більше ніж 15 тис. документів, що дозволило, як зазначив перший Президент Н. Назарбаєв, «дипломатичними заходами захистити державу, від реальних і потенційних загроз», а також отримати міжнародні гарантії безпеки Казахстану [13].

Казахстан став своєрідним транспортним вузлом між провідними центрами світової економіки – Європою, Росією, Китаєм, Індією та Південно-

Східною Азією. Країна є ключовим учасником китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Не випадково у 2013 р. Голова КНР Сі Цзіньпін оголосив про цю ініціативу саме в Астані. Сьогодні через Казахстан проходять дві основні залізничні та автомобільні магістралі в рамках даної ініціативи, що доставляють китайські товари в Європу і європейські товари в Китай. Казахстан також відіграватиме ключову роль в Стратегії Європейського Союзу по взаємозв'язку між Європою і Азією, яка має на меті зробити Євразію більш цілісним континентом [14].

Загальновідомою є інвестиційна привабливість Казахстану. Значною мірою за рахунок прямих іноземних інвестицій країна активно будує нові промислові підприємства, автомобільні та залізничні шляхи, порти, мости та інші об'єкти інфраструктури. В країні створена належна правова база, заснована на спеціально прийнятому Законі «Про іноземні інвестиції», що дало можливість інвесторам з інших країн отримати рівні права із вітчизняним бізнесом. Як наслідок, Казахстан займає провідне положення серед країн Центрально-Східної Європи та СНД за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій. З моменту здобуття незалежності у 1991 р. Казахстан залучив понад 300 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій, що складає 75% від усіх інвестицій в Центрально Азію в цілому [14].

Сучасні пріоритети Казахстану ставлять перед країною амбітну мету увійти до числа 30 розвинених країн світу до 2050 р., реалізувати п'ять інституційних реформ, здійснити масштабну модернізацію країни, знайти нові можливості для розвитку в умовах четвертої промислової революції, модернізувати суспільну свідомість, реалізувати комплексні соціальні ініціативи [15]. Детальний план реалізації вказаних завдань представлений у цілому ряді документів, зокрема таких як Стратегія розвитку Республіки Казахстан до 2050 р., Державній програмі інфраструктурного розвитку «Нұрлы жол» на 2015-2019 рр., Стратегічному плані розвитку Республіки Казахстан до 2025 р., Державній програмі «Цифровий Казахстан» [16], посланнях Президента до народу Казахстану та інших документах.

Останніми роками у Казахстані реалізується цілеспрямована політика керівництва держави, спрямована на формування власної цивілізаційної основи, на ствердження верховенства казахської мови у всіх сферах суспільного життя та структурах державної влади всіх рівнів, на поширення англійської мови в освіті, науці, державному управлінні та інших сферах.

З цією метою Указом президента Республіки Казахстан № 110 від 29 червня 2011 р. була затверджена Державна програма розвитку і

функціонування мов у Республіці Казахстан на 2011-2020 рр. Програма спрямована на забезпечення пріоритетного розвитку державної мови як найважливішого фактору зміцнення національної єдності та повноцінне задоволення духовно-культурних і мовних потреб громадян Казахстану. Виконання програми має забезпечити до 2020 р. збільшення частки дорослого населення, яке володіє державною мовою до 95% [17].

З метою забезпечення сучасної модернізації казахського суспільства, поліпшення комунікації із зовнішнім світом та сприяння поширенню англійської мови перший президент Казахстану Н. Назарбаєв видав указ № 569 від 26 жовтня 2017 р. «Про переведення алфавіту казахської мови з кирилиці на латинську графіку». Указ ставить завдання перед урядом країни забезпечити поетапне переведення алфавіту казахської мови на латинську графіку до 2025 р. [18].

Рішення про переведення алфавіту казахської мови з кирилиці на латинську графіку було негативно сприйнято в Російській Федерації. В умовах гострого протистояння із Заходом Кремль намагається зміцнити відносини з традиційними партнерами, щоб не залишитися в цілковитій ізоляції. Тому латинізацію казахської мови Росія розглядає крізь призму геополітики та сприймає таке рішення як прагнення Казахстану диверсифікувати і посилити свої зовнішні зв'язки в західному напрямку. На переконання деяких російських представників, перехід казахської мови на латинську графіку є жестом політичного характеру, який повинен продемонструвати, що крім пріоритетів євразійської інтеграції у Казахстану є й інші пріоритети, що можуть скоригувати вектор казахської зовнішньої політики [19].

Важливим завданням для Казахстану в умовах світової нестабільності є балансування між інтересами і тиском найбільших держав світу: США, Росії та Китаю. Казахстан, як і вся Центральна Азія, привертає увагу більшості світових та регіональних держав багатьма причинами. Природні і людські ресурси, вигідне геополітичне положення, транзитний потенціал та інші фактори роблять регіон не тільки цікавим, але і небезпечним з точки зору виникнення майбутніх світових конфліктів. Актуальним завданням для забезпечення стабільного розвитку Казахстану є боротьба з транснаціональною злочинністю, наркотрафіком, міжнародним тероризмом та екстремізмом, з корупцією в суспільстві й державі.

Що стосується ризиків для регіональної безпеки, то очевидно, що найбільшою проблемою стане питання забезпечення транзиту влади у

Казахстані, оскільки саме ця країна є тим центром у регіоні ЦА, на якому сходяться лінії впливу ключових глобальних зовнішніх сил.

Процес транзиту влади, що розпочався в Казахстані за ініціативи першого президента країни Н. Назарбаєва, полягає у намаганні вибудувати інституційну систему балансів з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності та гарантій безпеки нинішній владній еліті. З огляду на те, що анонсовані політичні реформи мають демонстративний «косметичний» характер, Казахстан залишається консолідованою авторитарною державою. Відтак не слід очікувати на глибинне переформатування владної системи у короткостроковій перспективі [20, с. 72].

У нинішнього казахського політичного режиму багато критиків, серйозне занепокоєння і багато нарікань викликає процес транзиту політичної влади в державі. Але збереження цілісності Казахстану, незважаючи на потужний вплив трьох наддержав – РФ, КНР та США, а також той факт, що вперше за тисячі років економічний центр регіону перемістився із історичної Середньої Азії в степи Казахстану, і відбувається відновлення колишнього транзитного значення всього регіону, яке було втрачене 500 років тому, є надзвичайно важливим досягненням.

Слід зазначити, що намагання критично переосмислити історичне минуле створити національну модель колективної пам'яті в Казахстані відбувається не просто. В першу чергу це стосується історії відносин Казахстану і Росії. З урахуванням тісних інтеграційних зв'язків між цими країнами, це питання набуває стратегічно важливого характеру. При цьому російська історична свідомість заперечує сам факт колоніального характеру своєї присутності в Центральній Азії.

І російська держава, і наукове середовище, і громадська думка в РФ у цілому залишається налаштованими проімперськи. Вони болісно реагують на всі спроби подивитися на історію відносин Росії і сусідніх з нею народів під іншим кутом. Відповідно всі народи, які або залежать від Росії, або хочуть зберегти з нею добрі стосунки, повинні уникати гострих для Москви питань. Однак правдива інформація все одно поступово поширюється.

Загалом у Російській Федерації негативно сприймають намагання Казахстану переосмислити власне історичне минуле та створити національну модель колективної пам'яті, позбавлену ідеологічних штампів імперського та радянського періодів. Республіка Казахстан сприймається не як незалежна суверенна держава, а як сфера російського впливу, як частина так званого «російського світу». При цьому російські керманічі часто демонструють зверхне

та зневажливе ставлення до свого сусіда і стратегічного партнера. Зокрема, у серпні 2014 р. президент Росії В. Путін у притаманній йому нахабній манері зазначив, що у казахів ніколи не було державності до моменту розпаду СРСР. Ця фраза викликала бурхливу реакцію казахської громадськості. Як відповідь, у жовтні 2015 р. в Казахстані пройшли святкування 550-ої річниці утворення Казахського ханства, а в країні та суспільстві помітно зріс інтерес до історії державності [5].

Підсумовуючи слід зазначити, що історичний розвиток має безпосереднє відношення до формування стратегії зовнішньої політики Республіки Казахстану, відмінною рисою якої є багатовекторність, що має на меті реалізацію незалежної, не ангажованої та вільної в своєму виборі політики на міжнародній арені. Ця багатовекторність склалася історично і має забезпечити балансування між різними геополітичними центрами сили, які впливають на Казахстан і на Центральну Азію в цілому. Історична наука в Казахстані знаходиться на новому етапі власного переосмислення, формування виваженої політики національної пам'яті та дослідженні витоків казахської нації. Враховуючи зміну національної та релігійної ситуації, окремі прояви активності екстремістських сил, держава виявляє гостру потребу і зацікавленість в розвитку історичної науки. Все це вимагає зваженого і системного підходу до історичних досліджень, який дозволить згуртувати суспільство, пояснити об'єктивність тих чи інших проблем та показати можливі шляхи їх вирішення.

Досвід незалежного розвитку Республіки Казахстан може стати прикладом для України, особливо у питаннях, які стосуються активного балансування і взаємовигідного співробітництва із провідними центрами світової політики, реформування національної економіки та розбудови транспортної інфраструктури, сприяння розвитку національного бізнесу, залучення прямих іноземних інвестицій, збереження національної мови, культури та традицій.

Список використаних джерел і літератури

1. Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 204 с.
2. Васильєв О.А. Цивілізаційні засади трансформаційних та інтеграційних процесів в Республіці Казахстан // Досвід та перспективи трансформації пострадянського простору в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів : збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Бульвінського. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 191-200.

3. Васильев О.А. Вплив етнокультурних, релігійних і мовних чинників на процес модернізації Казахстану // Зовнішні справи. 2016. № 3. С. 54-59.
4. Международные отношения в Центральной Азии: События и документы: Учеб. Пособие для студентов вузов / А.Д. Богатуров, А.С. Дундич, В.Г. Коргун и др.; отв. ред. А.Д. Богатуров. 2-е изд., испр. и доп. М.: Издательство «Аспект пресс», 2018. 560 с.
5. Акимбеков С. Трудные времена // Центр Азии. 2015. № 5 (99). URL: <https://www.asiakz.com/trudnye-vremena>
6. Сулейменов Р.Б. Избранные труды. Т. 1. Алматы: Изд-во «Елтаным», 2015. 336 с.
7. Почекаев Р.Ю. Государство и право в Центральной Азии глазами российских и западных путешественников XVIII – начала XX в. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. 424 с.
8. Акимбеков С. 100 лет, которые потрясли мир // Центр Азии. 2017. № 5 (11). URL: <https://www.asiakz.com/100-let-kotorye-potryasli-mir>
9. Акимбеков С. 1916 год: сто лет как один день? // Центр Азии. 2016. № 4 (104). URL: <https://www.asiakz.com/1916-god-sto-let-kak-odin-den>
10. Олкотт М.Б. Советское наследие Казахстана // Центр Азии. 2011. № 20-21 (57-58). URL: <http://magazine.asiakz.com/rus/article/1034>
11. Сулейменов Р.Б. Избранные труды. Т. 2. Алматы: Изд-во «Елтаным», 2015. 360 с.
12. Акимбеков С. История в нашей жизни // Центр Азии. 2011. № 20-21 (57-58). URL: <http://magazine.asiakz.com/rus/article/1033>
13. Карибжанова А.А., Сембинов М.К. Новые вызовы и проблемы развития международного диалога Казахстана в условиях глобализации. 2016. URL: <https://articlekz.com/article/19007>
14. Foreign Policy: «Казахстан: медиатор евразийского сотрудничества». 19.04.2019. URL: <https://iwep.kz/#/posts/5cb9594af79ae317a5edca77/#header>
15. Ответ Казахстана на глобальные вызовы. 04.05.2018. URL: <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/otvet-kazahstana-na-globalnie-vizovi--otechestvennie-eksperti-obsudili-povestku-aef2018>
16. Стратегии и программы Республики Казахстан. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
17. О Государственной программе развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011-2020 годы. URL:

<http://prokuror.gov.kz/rus/dokumenty/gosudarstvennyy-yazyk/o-gosudarstvennoy-programme-razvitiya-i-funkcionirovaniya-yazykov-v>

18. Указ Президента Республики Казахстан от 26 октября 2017 года № 569 «О переводе алфавита казахского языка с кириллицы на латинскую графику». URL: http://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-perevode-alfavita-kazahskogo-yazyka-s-kirillicy-na-latinskuyu-grafiku
19. Султанмуратов Н. Трудности перевода. // Центр Азии. 2017. № 5 (111). URL: <https://www.asiakz.com/trudnosti-perevoda>
20. Орлик В.В. Політичні процеси в Республіці Казахстан у контексті «транзиту влади» // Стратегічна панорама. 2018. № 2. С. 64-75.